

יזל כטל

פרשת בהעלותך תשפ"ה שנה ג

למצות כורך. וא"כ ייתכן שלכן ג' הרמב"ם 'כולו מרורים' בלשון רבים, והיינו כמה מיני מרורים, וכמו שמוזכר בתרגומים הנ"ל. ועוד אפ"ל בזה [שתרגמו מצה לשון יחיד ומרורים לשון רבים], משום שבמין המצות יש רק דרגה אחת - מצה. ואף דאי' במשנה **פסחים** (לה, א) שיש כמה מינים: חיטים, שעורים, כוסמין, שיפון ושיבולת שועל, מ"מ אין עדיפות במין זה על חבירו. אולם במרורים מבז' במשנה **פסחים** (לט, א) שיש כמה מינים: חזרת, תמכא, חרחבינא, עולשין ומרור. וגבי מרור יש עדיפות במין זה על חבירו, כמבז' **בש"ע** (א"ח תעג ס"ה) שיקח הקודם קודם לפי הסדר שהם שנויין, כי כל מין פחות מהשני. ובזה מבוא' לשון התרגומים שאת מצה כתבו בלשון יחיד ואת מרורים בלשון רבים, והוא משום שמצה היא רק מחיטין ואילו מרורים מצוי שישתמשו בו בכמה מינים. ולפי"ז אפשר לבאר כן גם בנוסחת הרמב"ם 'הלילה הזה מרורים' לשון רבים, כלומר כמה מיני מרורים.

"שטו העם" א. לטיבותא, ב. לגריעותא

והמן פורע גד הוא ועינו פֿעין הבדלֿוֹ. שְטוּ הָעָם וְלִקְטוּ (יא, ז - ז)

נראה לבאר הלשון "שטו" ע"פ מה דאי' **במנחות** (ל, א) 'ולא ירבה בדפין מפני שנראה אגרת, ולא ימעט בדפין מפני שענינו משוטטות', כלומר שלא יכתוב שורות ארוכות מדאי' בס"ת, מפני שכשיתחיל ראש שורה ישוטטו עיניו ולא ימצאוהו בקלות. וה"נ י"ל שכשהעין זזה נקראת משוטטת, ומחמת יופיו שנראה כעין הבדולח היו העיניים משוטטות וזוות מצד לצד מחמת הנאת הראיה.

וכמו שכתב **רש"י** סוכה (נא, ב) שבנין הורדוס היה נראה 'כגלי הים, שהאבנים משונים במראהן זו מזו, והעיניים המסתכלות בהן שוטטות, ונראות כאילו גלי הים הם נדים ונעים'. כלומר שהעיניים זזות ומשוטטות כגלי הים, מרוב יופיו.

לגריעותא

ברש"י כתב 'שטו - אין שייט אלא לשון טיול, אישבני"ר [טיול להנאה] בלא עמל'.

הנה ביומא (עה, א) דריש לגריעותא, שהרשעים היו צריכים לשוט ולחפש את המן במקום רחוק מאהליהם.

ותמה הגבורת ארי יומא (שם במילואים) על רש"י, האידך פי' שהוא לשון טיול בלא עמל, הרי בגמ' אי' להיפך שהרשעים שטו דמשמעו להרע.

ולכאז' אפ"ל שרש"י כאן פי' לפי הפשט והגמ' לפי הדרש, שלפי הפשט אפ"ל שאכן הוא לשון טיול, וכפי משנ"ת שהוא המשך הפס' הקודם שמשבח את המן שמראהו כעין הבדולח ומשבחו שאכן העיניים הרואות בו משוטטות מרוב הנאה. והגמ' פי' לפי הדרש שהוא לגריעותא.

ריצת הנער למשה

וירץ הנער ויגד למִשֶׁה ויאמר אֶל־דָּד וימַיִד מִתְנַבְּאִים בְּמִוְנָה (יא, כז)

צ"ב מהו "וירץ", לשם מה היה צריך לרוץ. **והנה** כ' רש"י שהיה זה משה בן גרשום. וא"כ י"ל שלכך רץ למען כבוד אביו, ומצוות עושים בזריזות [ראה מסילת ישרים (פ"ז)]. **והנה בסנהדרין** (יז, א) אי' שנתנבאו על השליו, עלי שליו עלי שליו. ואפשר שלכן רץ משום דהוי פורענות, ורצה לעכב הפורענות.

והנה בסנהדרין שם מתמה הש"ס האידך אמר משה (פס' כט) "ומי יתן כָּל עַם ה' נְבִיאִים" והרי נתנבאו משה מת, וכי רצה שיתנבאו כן. ומשני, דלא סיימוה קמיה משה, והיינו שאמרו לו סתם אלדד ומידד מתנבאים ולא אמרו לו במה מתנבאים. ונראה שזה נרמז במה שנאמר "וירץ" שבזה מורה על מהירות הענין, והוא רץ ואמר למשה בבהילות ומרוב הבהילות אף משה אמר לו מייד "מי יתן" וגו' כדי לשכך את מהירותו.

ועו"ל, דהנה אי' **ביקדושין** (מ, א) שאין מקיפין בחילול השם אלא נענש מייד, וביאר **הבית הלוי** (בסוף השו"ת, דרוש יג) הטעם בזה, משום שהרי הקב"ה מאריך אף והוא לטובת האדם, אולם בחילול

וְלִקְחוּ פֶּרֶךְ בֶּן בֶּקָר וּמִנֹּחֲתוֹ סִלַּת בָּלוּלָה בְּשֶׁמֶן וּפָרִי שֵׁנִי

בֶּן בֶּקָר תִּקְחוּ לְזֹטָאת (זו, זו)

הנה בקרבן הלויים הקדים עולה לחטאת, ותמוה שהרי קיי"ל **בזבחים** (פט, א) שחטאת קודמת לעולה.

ובחי' ר"ח פלטיאל כ' שרק בלקיחה לקח העולה קודם כדי שהעולה שהוא כליל יהיה מובחר יותר, אולם בהקרבה אכן הקריבו את החטאת קודם.

ונראה עוד, דהנה אי' **במדרש** [והובא ברש"י] 'ופר שני - מה תלמוד לומר שני, לומר לך, מה עולה לא נאכלת, אף חטאת לא נאכלת. ולפי"ז מובן מה שנקט עולה קודם, וזאת כדי למדנו שדין החטאת כמו דין העולה האמורה לפניו, והיינו שקודם צריך לידע את דין העולה כדי ללמדנו את דין החטאת האמור אחריו.

ועוד י"ל, שכל דין חטאת קודמת לעולה הוא כשהקרבה משום אותו שם, כגון ביולדת שמחמת לידה מביאה חטאת ועולה. אולם הכא משום ב' שמות הן, העולה באה על חינוך הלויים והחטאת על מה שחטאו בעגל, והוי ב' עניינים שונים, ובזה לא נאמר שחטאת קודמת לעולה.

והסברא בזה [שיש הבדל בין אם הוא משם אחד או מב' שמות], דאי' **בזבחים** (ז, ב) מפני מה חטאת קודמת לעולה, משל לפרקליט ודורון, ריצה פרקליט נכנס דורון נכנס אחריו, כלומר שקודם נכנס המליץ למלך [חטאת] ואחריו מביאין המתנה [עולה]. והיינו שהדורון משלים להפרקליט, וכשהוא ב' שמות לא שייך שירצה אחריו כי בא על ענין אחר.

אכילת מצה ומרורים

עַל מִצּוֹת וּמִרְרִים יֹאכְלֻהוּ (ט, יא)

הנה אי' **בפסחים** (קטז, א) ובהגדש"פ 'כאן הבן שואל אביו כו', שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור. וצ"ב האידך שואל זאת בתחילת הלילה, מאחר ועדיין לא הגיעו לאכילת המרור.

והנה הגירסא 'כולו מרור' תמוהה שהרי אינו כולו מרור כי מותר לאכול שאר ירקות, וגם טיבול ראשון הוא לא במרור, א"כ מהו 'כולו מרור'.

הילד שואל על המרורים המעטרים את השולחן

ונראה, דהנה **בני תימן** לעטר את סביב השולחן בעלי מרור, ובפשטות הוא משום שלשיטתם אין סדר בקערה וכמו שאכן ברמב"ם לא מופיע סדר הקערה, וממילא לא היה מקום מוגדר למרור. ועכ"פ מכיון שהיו מפזרים את עלי המרור סביב השולחן הרי זה שולחן שונה מכל השנה, ואזי כשבא הילד ורואה זאת כבר בתחילת הסעודה מייד תמה מה זאת, ולכן שואל מהו הדבר הזה ש'כולו' מרור, כי זה הדבר הראשון השונה הבולט בצורת השולחן עוד לפני עריכת הסדר.

וגי' הרמב"ם (פ"ח מחו"מ ה"ב) 'הלילה הזה מרורים', וגם זה מובן כי הכוונה לשון ריבוי מחמת שיש שם הרבה מרורים סביב השולחן.

מצה' לשון יחיד ומרורים' לשון רבים

לשון התרגום **אונקלוס** ותרג' **יוב"ע** 'על פטיר ומררין ייכלוניה'. וצ"ב מדוע נקט 'פטיר' שהוא מצה בלשון יחיד, ו'מררין' לשון רבים.

והנה בתרגום יוב"ע פר' בא (שמות יב, ח) וכן **בתרגום שיה"ש** (ב, ט) מבואר שאכלו ב' סוגי מרור. בתרגום יוב"ע אי' 'טְנִי נור וּפְטִיר עַל תִּמְכָּא וְעוֹלְשִׁין יִיכְלוֹנִיָה' [ביאור: צלי אש ומצות על תמכא ועולשין יאכלוהו]. ובתרגום שיה"ש נאמר שהקב"ה ראה את ישראל אוכלים במצרים מצות ומרורים וריחם עליהם, וז"ל 'וחמא לעמיה דאכלין ית נכסת חגא טוי נורא על תמכא ועולשין ופטירין וחס עליהן' [ביאור: וראה לעמו שאוכלים את קרבן החד צלי אש על תמכא ועולשין ומצות וריחם עליהם]. הרי משמע מדבריהם שאכלו ב' סוגי מרורים [תמכא ועולשין]. וצ"ב הענין בזה.

זכר להרבה מיני מרירות

ואפשר שהוא משום שהוא זכר ל"נִימְרְרוּ אֶת חֵי יֵהֶם" (שמות א, יד), וכדי להדגיש שמיררו את חייהם בכמה סוגי מרורות, לכן אוכלים מב' מינים. ובאמת שגם **בבאה"ט** (א"ח תעג סק"ח) כתב שסדר הקערה להאריז"ל הוא ב' סוגי מרור: מרור למצות מרור, וחזרת

^א **מצות של מנחות**. זאת ועוד, במצות של מנחות המוזכרת בתורה תרגמו מצות 'פטירין' בלשון רבים, ואי"כ צ"ב מדוע כאן תרגמו 'פטיר' בלשון יחיד. ועל זה אפ"ל שהוא משום שבמצות של מנחות יש הרבה מינים, חלות וקיקין ורובח [ראה מנחות (ע, ב)], ומחמת כן תרגמו שם בלשון רבים.

^ב בשו"ע (א"ח תעג ס"א) כי בשם מהרי"ל שלכתחילה יקח מין חיטין, וכתב החק יעקב (סק"ב) שלכאזי היה נראה דאם אין לו חיטים, יקח כפי הסדר שהם שונים במשנה, וכמו לגבי מרור. ודחה, דחתנא נקט

השם הרי כל שעה נגדל החטא יותר, שאחרים הולכין ולמדים ממנו יותר ויותר, ובפרט כשרואים לזה שחטא ולא הגיע לו שום עונש נעשה החטא יותר קל בעיניהם, ונמצא דאם ימתין לו הרי יגדל החטא יותר, ונמצא שלטובת החוטא הוא שלא יהיו מקיפין, וע"י שיענש שוב לא ילמדו אחרים ממנו. עכ"ד. ולפי"ז י"ל שלכן כאן רץ הנער, כי הרי נתנבאו שמשא מת ויהושע מכניסם לארץ, וחשש לחילול ה' שכשישמעו שמשא ימות תתרפה ידם ואמונתם מה' וממשה עבדו, ולכן רץ כדי למנוע חילול ה' זה.

ועו"ל דהנה **האברבנאל** (מלכים ב' כג, יא) כ' שפעמים לשון וירץ הוא מגזרת (התלים יח, ל) 'כִּי בֶן אֶרֶץ גְּדוּד', כלומר אשבר ואחריב. וה"נ י"ל שרץ לשון שבירה והחרבה, שכוונתו היתה לסקל את נבואתם ולשוברה.

השלין

וְרוּחוֹ נָסַע מֵאֵת ה' וַיָּנֻחַ שְׁלֹמֹה בֶן הָיָם וַיֵּשֶׁב עַל הַמִּזְבֵּחַ
בְּדָרְךָ יוֹם כֹּה וּבְדָרְךָ יוֹם כֹּה סְבִיבוֹת הַמִּזְבֵּחַ
וּבְקִאֲמָתִים עַל פְּנֵי הָאָרֶץ (יא, לא)

כ' בתרגו' יוב"ע 'וּכְרוֹם תַּרְתֵּינִי אֲמִין הִנֵּה פָּרַח עַל אֲנָפִי אֶרְעָא וְהוּוּ מִהֲלָכִין בְּהוֹן עַד פְּרִתְהוֹן מְטוּל דְּלָא יִלְעוּן בְּזִמְן מִכְנֶשְׁהוֹן יִתְהוֹן'. [ביאור: וכגובה שני אמות היה פורח על פני הארץ, והיו מהלכים בהם עד טבורם בשביל שלא יתעיפו בזמן שאוספים אותם].

ופירש"י 'כדי שלא יהא טורח באסיפתן לא להגביה ולא לשחות', ולכן עפו לכיוונם שיתפסו בקלות.

מבואר בדברי יוב"ע שהשלום הגיעו עד לטבורם והיו בגובה ב' אמות, והנה שטור של אדם הוא אמצע האדם ונמצא שהיו האנשים בגובה ד' אמות.

וזה מתאים עם מה דא' **בש"ס** (עירובין מח, א) שגובה אדם ממוצע הוא ד' אמות. **וצ"ע דבב"ב** (עד, א) א"י שמתי מדבר היו כ"כ גדולים, שבשוכבם אפרקדן ורגלם מקופלת לארכובה יכול היה לעבור תחתם רוכב עם סוס ורומחו זקוף בידו, וזה בוודאי הרבה יותר משיעור של ד' אמות.

ונראה, דאכן בני ישראל היו גבוהים וגדולים, וכמו שמצינו **בשבת** (צב, א) גבי משה והלוויים שהיו גבוהים י' אמות, אולם הכא המתאוננים היו הערברב' והם היו כגובה אדם רגיל ד"א.

הרוח לברכה או לקללה

וְרוּחוֹ נָסַע מֵאֵת ה' וַיָּנֻחַ שְׁלֹמֹה בֶן הָיָם (יא, לא)

הנה כל השליו היה לקללה, וכמו שנאמר בסמוך (פס' לג) 'הַבְּשָׁר עֹדְנָה בֵּין שְׁנֵיהֶם טָרָם יִפְרֹת וְאָף ה' חָרָה בָּעָם וַיַּךְ ה' בָּעָם מִפֶּה כָּהֵן מֵאֲדָם'.

ותמוה, דא"י בב"מ (פו, ב) שמה שעשה משה בגופו פרע לו הקב"ה לבניו בעצמו, ומכיון שנאמר באברהם 'ואל הבקר רץ אברהם', פרע הקב"ה לבניו בעצמו שנא' 'ורוח נסע מאת ה', הרי משמע שהוא שכר טוב ולא פורענות.

ובאמת יש לחקור בכל זה אם אכן היה זה לטובה, או לרעה.

ולכא"ו נראה שהוא מח', דבבבלי **סוטה** (לה, א) א"י 'וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם כו', אמר להו הוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והאכילנו את המן, **ולא הזכיר** שם את הניסים של השליו. אולם **בסיפרי** (האזינו פס' שלז) א"י 'אין אנו מניחים אותו אדם שהוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והוריד לנו את המן, והגזינו לנו את השליו, ועשה לנו נסים וגבורות אין אנו מניחים אותו', הרי **שהזכיר** עם כל הניסים גם את השליו, הרי שהוא מעליותא. ולכא"ו הוא פלוגתא בין הבבלי לסיפרי אם נס השליו הוא מעלה או חסרון.

אך נראה דלא פליגי, דלעולם השליו היה קללה לישראל, ונפק"מ שבירכו עליו ברכה על הרעה דיין האמת, אלא שכשהסיפרי מונה את מעלותיו של משה שפיר נמנה אף זה עמהם שבכוחו היה להביא את השליו בנס שנעשה על ידו.

הברכה שבירכו על הרוח

אגב, כד עסקי' בברכות שבירכו, נראה שבירכו נמי 'עושה מעשה בראשית' או 'שכוחו וגבורתו מלא עולם', ע"פ המב' בתרגום יוב"ע 'וְרוּחָא דְעֵלְעוּלָא נִפְקַת וְנִטְלַת בְּרוּגְזָא מִן קֶדֶם ה' וּבְעָא לְמִשְׁטָפִיָּה לְעֵלְמָא' [ביאור: ורוח סערה יצאה ונשאה ברוגזה מלפני ה' ורצתה לשטוף לעולם], הרי מבואר שהיה זה רוח שאינה מצויה. ולכא"ו הוי כהא דא' **בברכות** (נט, א) דעל זעפא שהוא רוח חזקה, מברכים 'עושה מעשה בראשית' או 'שכוחו וגבורתו מלא עולם', וכ"פ **השו"ע** (או"ח רכז ס"א).

זכירת מעשה מרים בלימוד ההלכות

וְתִדְבֹּר מִרְיָם וְאֶתְרָן בְּמִשְׁהָ (יב, י) וְהִנֵּה מִרְיָם מְצַרְעַת כְּשִׁלְגָה (פס' י) וְהַסָּגֵר מִרְיָם מוֹזוּזִין לְמוֹזָזָה (פס' טו)

כתב החפץ חיים (בחתומת ספרו זכור למרים) 'נשלם הספר החמישי המדבר מענין איסור לשון הרע כו', **ובכל חמשה ספרים אלו, הקורא ושונה בהם מקיים בזה מאמר ה' יתברך זכור את אשר עשה ה' אליקד למרים וגו'** וכמו שהאריך בזה הגאון ר' בצלאל הכהן ז"ל מוויילנא בהסכמתו לספר חפץ חיים עיין שם'. ואכן בהסכמת ר"ב הכהן האריך שהעוסק בדיני לשה"ר מקיים מצוה זו לזכור מעשה מרים.

והנה לפו"ר היה נראה שכוונתו כמו שמצאנו **בשו"ע** (או"ח ערה ס"ז) שמי שעוסק בשבת בפרק במה מדליקין מותר לו לקרוא לאור הנר משום שעוסק באיסור הטיה והאיך יטה, וה"נ כשלומד דיני לשה"ר כן.

אך אינו דומה, כי התם מחמת לימודו כעת ניצול מהאיסור שבו עוסק, וה"נ העוסק בדיני לשה"ר אין חשש שבאותה העת ידבר לשה"ר. אך אכתי לא מצאנו שמי שלומד הל' לשה"ר מקיים את מצות "זכור את אשר עשה כו' למרים", שהרי לא לומד את משה מרים עצמו אלא את מה שנמשך להלכה מכ"ה.

עוד יש להבין שהרי הח"ח בספריו גם מסתעף לדינים נוספים, כגון גדר ת"ח בזה"ז (ח"ח לשה"ר כלל ח אות ד), או דיני כובש עדותו (ח"ח רכילות במ"ח כלל ט), והרבה דברים שאינן נוגעים ממש לדיני לשה"ר. ומה הביאור בכך שהעוסק בספריו מקיים מצות זכירת מעשה מרים, ומשמע שבכל חלק מספריו אלו העוסקים בחטא הלשון מקיים מצוה זו, אחר שפעמים אף הלימוד בהם לא יזכור באותו רגע דעוסק בדיני מלשה"ר.

הלומד הל' מגילה מקיים זכירת מעשה עמלק

ונראה, דהנה א"י **בראב"ד ובר"ש** בפ"י על התו"כ (ריש בחקותי) שמי שלומד הל' מגילה מקיים מצות זכור כו' עמלק, וכן הלומד הל' נגעים מקיים מצות זכירת מעשה מרים, וכן הלומד הל' ע"ז מקיים מצות זכור את אשר הקצפת בעגל. **והדבר** צ"ב וכי הלומד הל' מגילה וכגון הל' תפירת המגילה וכי זוכר בכך מעשה עמלק, וכן הלומד גדרי ביטול ברוב לענין ע"ז וכי זוכר בכך את מעשה העגל. **ונראה בזה**, שכאשר עוסק בדבר שכל תיקונו הוא מחמת עמלק אין לך זכרון גדול מזה. משל למה"ד, לאדם שמצא אוצר זהב יקר וחפר בור והטמינו שם ויצק הרבה יציקות אבנים על המקום למען ישמרו ימים רבים ולא ינזקו או יגנבו. הנה העומד מן הצד לראות את פעולות הבניה שסביב האוצר ואת היציקות יאמר שבונה בנין וכדו'. אולם האמת היא שכל פעולה זו אינה אלא פעולת שמירה על האוצר, ולא פעולת בניית בנין. ע"כ. וה"נ כשאדם לוקח מסכת מגילה שכל כולה נוצרה רק מחמת המצוה של זכירת מעשה עמלק, אף אינו יודע כעת שעושה כן מחמת עמלק, מ"מ מעשיו גופא מוכיחים שלכן לומד זאת. ואף אם לא יתכוון לכך, הרי עושה כן.

וכן בלימודו בספרי הח"ח בענייני שמיה"ל, אף שלומד כעת ענין אחר, אולם הרי כל מה שנכתב זה הוא מחמת דין זכירת מעשה מרים ודיניו. [ואמנם ראוי לו לידע מחמת מה עוסק בזה, אך אף אם לא חשב לכא' הוא לא גרע ממתעסק].

לע"ז הגאון רבי מרדכי ב"ר חיים זצ"ל ומרת פריידא גיטל ב"ר חיים עזרא ע"ה רינהולד לע"נ מרת גילה זהבה וינגרטן ע"ה בת הג"ר מרדכי רינהולד זצ"ל

C8460331@gmail.com

עצמה ההלכה עם כל סעיפיה וכו', כי זה הלימוד עושה קנין חזק בנפש להיות העבירה מרוחקת ממנו בטבע'.

ו' להשעמו חידוש שאף שהל' מגילה הוא דרבנן מקיים מצוה דאורייתא, ובשלמא אם היה מדבר מעצמו מענין עמלק היה מקיים מצות זכירת מעשה עמלק כי אכן מזכיר לעצמו את מעשה עמלק, וכמו שכתב הרמב"ם בסהמ"צ (מ"ע קפט) ביוסד מצות זכירת מעשה עמלק 'כלומר אמור מאמרים בפ"ד שיחייבו בני אדם שלא תסור שנתנו מהלכות', אך מה יהיו שעוסק בדיני המגילה.

י' ובאמת מסקנת שו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' מז) שגם אם יש משום מצוה זו גם בלימוד הלכות מגילה, אינו יוצא ידי"ח מצוה זו עד אשר יזכור ממעשה עמלק עכ"פ ברמז.

ובעיקר ד' הרי"ש והראב"ד לכאן המגילה [הובא במשנ"ב תרפ"ט טז] לא ס"ל כן, שהרי כתב שמי שלא שמע פרשת זכור יכול לצאת בפורים ע"י קריאת פרשת ויבוא עמלק. ולכא' מדוע שלא יצא ידי"ח במה שלומד הל'מגילה.

¹ הנה בנוב"י (מהדו"ק או"ח סי' לה) חידש שחילול השם הוא אם אחרים אינן רואים, ועיי"ש ראיות לזה. והנה כאן אלדד ומידד היו צנועים וכמו שכתב רש"י (פס' כו) שאמרו אין אנו ראוין לגדולה. ולכא"ו חזקן שאף שעשו זאת בצניעות ובלי שאנשים ידעו זאת, עכ"ז תבעו על כך משום חילול השם. משום שחילול השם הוא אף כשאחרים לא רואים, וכנהנ"ב.

² וכן נאמר (קהלת יב, ו) 'וְתִרְצֵץ גִּלְתִּי הַקֶּבֶב', ופירש"י משלשן רציצה, וכן משמע בשבת (קטא, ב).

³ אגב, מכאן חזינו כד' הגמ' בשבת (קד, א) שהבא ליטמא פותחין לו, וה"נ באו לעבירה וסייעם הקב"ה בכך שאפילו להתכופף לא יצטרכו, ויגיע להם בקלות בלא טרחה.

⁴ וראה תוסי' תחגיגה (יא, א ד"ה ברום), ותוסי' ב"ב (מד, ב ד"ה דלא).

⁵ עיי' זוהר (כי תשא קצא, א) 'מאן י"העם', אינון ערב רב'. וכן הביא בבעל הטורים (שמות יג, יז).

⁶ וכמו שכתב הגר"י סלנטר באגרת המוסר, שאם פגם במצוה אחת ולמד הלכותיה יכופר לו חטון, וז"ל 'הנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה לתחלואי היצר, הוא ללמוד בעז ועיון עמוק היטב דיני העבירה